

ՂԵԻՏԱԿԱՆ ԳՐՈՑ ՅՈՒՆԱԿԱՆ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՍԸ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Այս տիտղոսին տակ հանդիմանում ենք հոս հրատարակելու մեր բարեկամ իտալացի լեզուագետ — բանասեր Ուս. Ալմոյ Ծանոյլի հետաքրքրական ուսումնասիրությունը:

Հարկ չկայ անշուշտ ներկայացնել մեր ընթերցողներուն այս հայագետը որ Փատուայի համալսարանին մէջ հայ լեզուի բեմն ունի. ան արդէն երեւցած է ուրիշ անգամներ «Բազմալէպ»ի յօդուածագիրներու շարքին մէջ իր թանկագին բաժինը բերելով:

Մեր դիտումն է հոս հակիրճ տողերով ուղեւորուած տալ այդ ուսումնասիրութեան զոր ամբողջապէս թարգմանել չուզեցինք, որպէս զի լեզուագետ ուսումնասիրողներուն քով մեր ընթերցողներու միւս մասն ալ որուն այնքան դիւրամատչելի չեն դասական լեզուները, գաղափար մ'ունենայ այդ կարեւոր նիւթի մասին:

Ուսումնասիրութիւնը պատրաստութիւն մ'է Ղեւտական Գրքի հայերէն շղթայի մը հայկական հրատարակութեան:

Այդ հայերէն շղթան իր մէջ կը պարունակէ շատ մը հատուածներ Ս. Կիւրեղ Սղեքսանդրացիէն, Որոգինէսէն, Ապողինարէն, Եւսեբիոս Եմեսացիէն եւ ուրիշ երկրորդ կարգի հեղինակներէ:

Ս. Կիւրեղի հատուածները ընդհանրապէս նոյն են յոյն բնագրին հետ՝ Ս. հայրապետին հրատարակուած գործերուն մէջ:

Որոգինէսիներէն ոմանք կարելի է համեմատել մեզի հասած յոյն շղթաներու հատակոտորներուն հետ, բայց նկատելի է որ անոնք հայերէնի մէջ աւելի ամբողջական ձեւով պահուած են:

Երբեմն ալ, սակայն, այդ կտորները պարզ յարաբերութիւն մ'ունին Որոգինէսի հաւերուն հետ՝ Ռուբինոս Ագուլիէացոյն թարգմանութեան մէջ, առանց Ղեւտականին Որոգինէսան մեկնութիւնը նոյնութեամբ մէջբերելու:

Բայց որովհետեւ թէ Պրոկոպիոս Գազացիին քով եւ թէ յունական շղթաներուն մէջ պահուած փոքրիկ հատակոտորները կը նոյնանան հայկականին հետ, կ'եզրակացնենք վստահօրէն հայ բնագրին վաւերականութիւնը, որ կ'ենթադրէ Ղեւտականին հնագոյն մեկնութիւն մը՝ կատարուած Որոգինէսի ձեռքով:

Հայկական շղթային ուսումնասիրութիւնը մեզ կը լուսաւորէ գտնելու Պրոկոպիոսի քով եղած շատ մը հատուածներու աղբիւրը որ դեռ անծանօթ է մեզի:

Վասն զի պէտք է ուշ դնել որ շատ մը հատուածներուն դիրքն ու կարգը այնքան կը նոյնանայ որ, կը ստիպուինք հետեւցնել թէ Պրոկոպիոս, իր նախկին տպագրութեան մէջ (եւ ոչ մեզի հասածը), կամ հայկական շղթային ներկայացուցած բնագրին նման բնագիր մ'ունէր ուսկից առաւ, եւ կամ հայկական շղթային բնագիր ծառայող աղբիւրը կը ծագի Պրոկոպիոսի առաջին մեկնութենէն:

Սիւս այս է ընթացքն եւ եզրակացութիւնը Ուս. Ծանոյլի ուսումնասիրութեան որուն մէկ մասը միայն պիտի կարենանք հրատարակել ներկայ միացեալ թուին մէջ. եւ յարգելի հեղինակը ուրախ պիտի ըլլայ բանասէրներու ո՛ր եւ է դիտողութեան կամ տեսութեան հանդիպել այս հայկական շղթայի ուսումնասիրութեան նկատմամբ:

Հ. Ե. Փ.

Un très ancien commentaire grec sur le Lévitique, conservé en arménien

C'EST depuis plusieurs années que nous avons commencé à étudier le commentaire des auteurs grecs sur le Lévitique, commentaire qui est conservé en trois manuscrits du monastère de St. Lazare. Notre première intention fut de limiter notre étude aux passages d'Origène; ensuite, aux passages des autres auteurs complètement, ou seulement en partie inédits. Mais après l'avoir entièrement lu et comparé aux autres ouvrages grecs, déjà publiés, nous n'avons pas eu aucun doute qu'il méritait d'être publié au complet. En effet, si nous ne présumons pas trop, ce commentaire devrait paraître d'une grande valeur à cause de la grande habilité dans la disposition des morceaux des auteurs, qui permet parfois de poursuivre le procès d'une idée ou d'une interprétation par les relations qui passent entre ce commentaire et celui de Nicéphore et particulièrement à cause du profit que l'on peut en tirer pour l'étude du commentaire de Procope de Gaza et pour l'identification de plusieurs passages de cette oeuvre, qui sont encore d'origine inconnue; et enfin pour la phase même de la langue arménienne dont se sert le traducteur.

Trois sont les codes de St. Lazare dont nous nous servons pour l'édition de cette oeuvre. Codes 873 du XIIIe siècle en écriture ronde; c'est celui qui donne le texte le plus intègre (A), Code 352 de la fin du XIIe siècle « petit oncial » (B), Code 740 *ճարճատիր*, écriture notariale moderne *նորագիր* (C).

De chacun d'eux nous donnerons à son temps une description proportionnée. Mais avant tout, à quelle époque remonte cette traduction? Heureusement le mémorial conservé dans le code 873 (A) à la page 507 nous renseigne là-dessus.

« Dans l'année 6224 de la création du monde et précisément à l'époque de la XIVe indiction ce livre du commentaire sur le Lévitique fut traduit à Constantinople, la bienheureuse ville « protégée de Dieu » (*θεοφύλακος) grâce à Dieu, par David hypatos et césarien de la table royale, fils du prêtre Elia. (Cette traduction) fut écrite par Etienne, prêtre et Chartularios de la province de Siunie à la gloire et en l'honneur de Dieu Père: amen! »

Si nous levons 5508 de cette date, nous avons comme résultat l'an

անգոսնէ և զնոսա ըստ ինքեան զգիրն՝ և պաշտաւն մահու կոչէ, և պաշտաւն դա-
տապարտութեան և պատուիրանն սուրբ և արդար և բարի:

Eisenhofer qui reconnut dans le passage grec que nous avons déjà mentionné, la source du passage de Procope « *Quidam praesentem li-
brum et praeceptum sanctum et iustum et bonum*,
(Migne, page 690 - 44 page 692,) ne pouvait pas identifier les mots
qui suivent:

*Idem auctor legis literam reprehendit ut quam nominet et ministerium
mortis et condemnationis* (ibid. page 692 - 2-3); ils dérivent évidemment
du passage le plus connu, conservé en arménien, tandis qu'ils confirment
encore une fois son authenticité. Le petit fragment qui suit immédia-
tement sous le titre նորին « *eiusdem* » (Code A 436; B 368) appartient
aussi réellement à Origène:

Աստուած ամենայն ուրեք զՄովսէս նախ կոչէ (զՄովս. ամ. ուր. B), որպէս
և ի մորենույն, քանզի և զիւային բազմաստուածութեանն նուէրք հնարիւք և կոչ-
մամբք և հարկաւորութեամբք կատարին, ըստ որում անգոսնէն Պորփիրիոս (Պոր-
փորիոս A, Պորփիրիոս B).

« Deus ubique Moisen prius appellat ut etiam in rubo: demoniaci
enim multorum deorum cultus oblationes praestigiis et invocationibus
et obligationibus peraguntur, quapropter spernit Porphyrius ».

Ce passage est certainement la source d'où dérive celui de Procope
dans le Commentaire du Lévit. I, 1 *Deus ubique vocare solet Moisen*
. superstitiones. (Migne, ibidem, page 692. 35 - 39).

A la page 454 du code A et à la page 409 du code B comme
commentaire des vers 2 et 3 du Ve chapitre du Lévitique, à propos
de celui qui aura touché quelque chose d'impur, soit qu'il s'agisse
d'un corps tué par une bête, ou mort naturellement, suivent trois pas-
sages attribués à Origène.

Ուրիգենի (Origenis)

1) Մեռելոտի ասէ զԱստուծոյ մեռեալն մարդ
ընդ որում և ոչ հացն պարտ է ուտել. քանզի
որ հպի ի մեռելոտի ըստ աւրինացն պիղծ է.

Նորին (eiusdem)

2) Գազանաւոր պիղծ է որսացեալն յոտիւն
մերմէ սաստանայէ ի գոչողէն՝ որպէս առիւծ ի
լնդրիլ զմեզ կլանել.

Procopii

Θνησιμαίον δὲ φησι τὸν ἀποθανόντα τῷ Θεῷ
ἄνθρωπον, ὃ χρεὶ μὴδὲ συνεσθῆναι· ὁ γὰρ ἀπτόμε-
νος αὐτοῦ ἀκάθαρτός ἐστι.

Procopii

Θηριάλωτον δὲ ἀκάθαρτόν ἐστι τὸ θηρευθέν ὁπό-
του ἀντιδικου ἡμῶν διαβόλου « ὡς λέοντος ὠρου-
μένου καὶ ζητούντος ἡμᾶς καταπιεῖν » (Petr. 5, 8-9).

Les deux premiers sont à peu près identiques au commentaire de
Procope, reproduits en grec par le code grec *Monacensis* 368, c. 255^v
(Voir Baehrens notes, pages 304-5 de l'édition des homélies d'Origène
sur le Lévitique). Nous observons toutefois que l'arménien, dans le
premier lemme, nous a conservé un texte plus exact. En effet il
postule une variante ὃ χρεὶ μὴδὲ ἄρτον συνεσθῆναι laquelle est confirmée
par la version latine de Procope (Migne, 87, Vol. I, page 711, ligne
13 d. b.): « *Cum tali etiam cibum capere prohibemur* » et par la même

homélie IIIe sur le Lévit. d'Origène (Baehrens l. c. page 304, ligne 24)
cum huiusmodi nec cibum sumere.

Le troisième fragment (Migne, 12, page 400, 21 et Catena Lipsi-
ensis, page 981) ne paraît pas dans le commentaire qui nous reste de
Procope, tout en ayant des raisons suffisantes pour ne pas attendre
d'avantage de l'auteur après avoir lu les mots qui précèdent les deux
lemmes déjà cités: *Violatur contactu immundi verbi vel facti qui alium
quam Dei sectatur sermonem*.

Origenis

Κτήνη ἀκάθαρτα εἶη ἂν, οἱ προσελθόντες μὲν τῷ
λόγῳ κτηνώδεις, πρὸς θάνατον δὲ ἀμαρτήσαντες,
καὶ μὴ γενόμενοι ἄξιοι σωθῆναι ἕαν μετὰ κτηνῶν,
κατὰ τὸ λέγον ῥητόν. Ἀνθρώπους καὶ κτήνη σώ-
σεις Κύριε.

Նորին (eiusdem)

Մեռելոտի ամասուծք պիղծք եմ որք մասունի
պահարկաբար բանիւ և ի մահ մեղուցեալք և ոչ
կղեալք արժանի ապրելոյ գոնեա ընդ անասնոց՝
ըստ ասացելոյն զմարդիկ և զամասուծ կեցուցա-
մնս Տէր.

Il est à remarquer, au contraire, que tout les trois passages sont
présupposés dans l'homélie VIIe in *Leviticum*.

Quae [morticina] si qui tetigerit, hoc est, si secutus fuerit quis in peccato,
immundus erit. Et si qui huiusmodi hominis « morticinum contigerit », id est
eius qui secundum rationem vivens primo et in verbo Dei semetipsum exercens
postmodum decedit in peccatum, si quis eum sequatur aut imitetur, hominis
contingit « morticinum » et erit immundus. Sed et « a fera captum » si contingeris,
immundus eris. Quae est fera? Leo est an lupus, quae rapit homines vel iu-
menta? Illa, credo, fera est de qua dicit Petrus Apostolus quia « adversarius
vester diabolus sicut leo rugiens circuit quaerens quem transvoret etc. » (éd.
Baehrens 305, 20 sqq.).

Comme commentaire du chap. VII, vers 1-21 du Lévitique nous
trouvons attribué à Origène un passage qui comprend non seulement
le trait ψυχῇ, ἐὰν ἀμάρτη... Τιμέθειν qui devrait être un abrégé fait par
Nicéphore, mais qui témoigne que tout le passage qui précède chez
Procope « Ζητητέον... οὕτω » et le passage καὶ προστάγματα... Μωϋσέως
doivent être attribués au même auteur.

Origenis

(Cod. A, 451; Cod. B, 402)
Les leçons entre parenthèses
sont du code B.

Նախ խնդրելի է յաղագս ա-
սացելոյս (. . . ngu B) թէ զի՞նչ
է « և արասցիմ յամենայն պա-
տուիրանաց Տեառն որ ոչ առ-
նիցի. Արդ զմեղածիցեմ՝ հաւ-
տաստելի է այսպէս. ամեն եթէ
մեղեցէ աղամայ և ոչ արասցէ
(առնիցէ B) յամենայն պա-
տուիրանաց Տեառն, զոր պարտ
էր առնել. իսկ եթէ ըստ բնու-
թեան ունիցի՝ եմ ուրիմն պա-

«Procope»

Migne, 87 I, 704.

Ζητητέον περὶ τῆς φράσεως
τί ἐστι, « Καὶ ποιήσουσι μίαν
ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν Κυρίου,
ἅτις οὐ ποιηθήσεται ». Εἰ μὲν οὖν
ἀμάρτηται, καταστατέον οὕτω.
« Ψυχῇ ἐὰν ἀμάρτη ἀκουσίως καὶ
μὴ ποιήσῃ ἀπὸ πασῶν τῶν ἐν-
τολῶν Κυρίου ἣν δεῖ ποιεῖν. »
Εἰ δὲ κατὰ τὴν φύσιν ἔχει, ἐστι
τάχα τινὰ προστάγματα Κυρίου
ἃ οὐ δεῖ ποιεῖν. Διὸ καὶ Ἰεζε-

Catena Lipsiensis

973 (Origenis)

Τοῦ αὐτοῦ· « Ψυχῇ, ἐὰν
ἀμάρτη ἀκουσίως, φησί, καὶ μὴ
ποιήσῃ ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν
Κυρίου », κατὰ φύσιν ἔχει. Ἔστι
γὰρ τάχα τινὰ καὶ προστάγματα
Κυρίου, ἃ οὐ δεῖν ποιεῖν κατὰ

Origenis

(Code A, 451, Code B, 402)

տողիւրանք Տիւան զորս ոչ
պարտ առնիլ. վասն որոյ և
Եղիկիէլ (... էլ) առէ՝ հառ-
նոցա Իրաւունս ոչ գեղեցիկս, և
պատուիրանս որովք (ոչ ... ո-
րովք omittit B) ոչ կեցցեն. եւ
է զիրն որ սպանանէ և կտակ
մահու գրովն, և պաշտումն դա-
ղատապարտութեան երկորին ի
ծեռն մորին ծայրի հրամային՝
զիրն և հոգին. յորոց զմին (ըզ-
մինն) գործելի է, և զմիւսն ոչ.
Այս և ի հնոյն յայտ է, ի պղծել
զշարժիք քահանայիցն ի թղ-
փատելն (թլփատելն) ի միւս.
զմին (զմինն) լուծեալ յաւրի-
նացն և զմիւսն պահեալ. եւ
Դաւիթ յուտելն (... էլ) զնացս
զառաջադրութեան (զնացս յա-
ռաջ...): և ի միւսնութեան լի-
նել ի խորանին վկայութեան և
ի տաճարին քերորէիցն, և պը-
ղըմծի աւծմ մովսիսի (... էսի),
Արդ մեղանչէ անծմ աղամայ
յորժամ պատճառաւ (... աւք)
բարեպաշտութեան առնէ զոր
ոչ է արժան. և կարաւ լինի
պատարագաց թողութեան, ոչ
ունելով գործոյն պետս պատա-
րագաց. որպէս եղեալ չրեայ,
զի չրեայսն շահեցի, և թլփա-
տեալ զՏիմոթէոս (զՏիմէոս).

«Procopé»

Migne, 87 I, 704

կնիլ փայն. «Εδωκα αὐτοῖς δι-
καιώματα οὐ καλὰ, καὶ προ-
τάγματα ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν
αὐτοῖς.» Εἴη δ' ἂν τὸ ἀποκτένον
γράμμα, καὶ ἡ διαθήκη τοῦ θα-
νάτου ἐν γράμμασι καὶ διακονία
τῆς κατακρίσεως. Ἀμφω δὲ διὰ
τῆς αὐτῆς προστατίεται φωνῆς
τὸ τε γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα.
Ὡν τὸ μὲν ποιητέον, τὸ δὲ οὐ.
Τοῦτο καὶ ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς δι-
κῆς, βεβηλοῦντων ἱερέων τὸ Σάβ-
βατον, καὶ περιτεμνομένων τυχόν
ἐν αὐτῷ. τοῦ μὲν λυομένου νόμου,
τοῦ δὲ τηρουμένου. καὶ Δαβὶδ
φαγόντος τοὺς ἄρτους τῆς προ-
θέσεως. καὶ ἐκ τοῦ ὁμοιώματα
γεγονέναι ἐν τῇ σκηנῇ τοῦ μαρ-
τυρίου, καὶ τὸν χαλκὸν ὅφιν
ὑπὸ Μωϋσέως.

Catena Lipsiensis

973 (Origenis)

τὸ. «Εδωκα προσταγματα οὐ
καλὰ.

Ψυχὴ οὖν ἀμαρτάνει ἀκουσίως
ὅτε προφάσει εὐσεβείας. τὸ μὲν
δέον τηρεῖ. Καὶ δεῖται. θυσίαν
τοῦ θρώοντος ἐξέπιτηδες. ὥς δ'
γεγονὼς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους
κερδήσῃ, καὶ περιτεμὼν τὸν Τι-
μόθεον.

Un autre morceau de Procope ayant quelques variations et augmen-
tations en arménien vient par notre chaîne (Code A 463, Code B 433)
revendiqué tout court à Origène: Արին և իւր սրսկեաց զնորաւք «San-
guine et oleo adpersit eos» ... և արին պատուական և եւզն
(եզն A) սուրբ, որոց միայն քահանայքն արժանաւոր էին «et sanguis pretio-
sus et oleum sanctum quibus sacerdotes tantum digni erant».
Il correspond au passage qui sous le nom de Procope revient dans
la C. L. page 1003 et dans le commentaire de Procope aux pages
718, 20:

Αἵματι καὶ ἐλαίῳ ἐρράντισεν αὐτούς... scilicet sanguis pretiosus et oleum sanctum,
en tenant compte toutefois des augmentations du Code Augustanus
déjà rapportées par la Catena Lipsiensis.
L'authenticité de plus grands passages d'Origène est même souvent
raffermie par des plus courts passages correspondants de Procope aussi

bien que par la relation avec les homélies conservées par Rufinus.
Pourtant en ce cas on ne doit pas supposer que les passages du com-
mentaire représenté par la version arménienne dérivent des homélies,
mais plutôt qu'en ces homélies Origène a dû se servir d'un commen-
taire fait par lui-même sur le Lévitique.

Si nous ne présumons pas trop, le passage attribué par notre chaîne
à Origène comme commentaire du Lévit. XI, 1-2, a une grande impor-
tance. Tout contribue à nous persuader qu'il dérive d'un de ses com-
mentaires sur ce livre, considérant non seulement deux passages dé-
rivés de ce même morceau et disposés différemment par Procope, mais
le témoignage que l'on peut avoir en lisant la version de la VIIe
homélie.

Code A, pages 470-1, Code B, pages 453-4.

Խոսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի¹ և ընդ Ահարոնի, զի մի միայն Մովսէս և մի միայն
Ահարոն ուսուցեն յեզ վասն անասնոց զորս կերի(ս)ցուք²: Արդ վարանիմ և այսո-
րիւք յայտնիլ այսպիսի ինչ Մովսէս³ որոց ընդ աւրինաւքն, զոր վասն այսորիկ
աւանդեաց զիր: Իսկ ճշմարտն մեր Ահարոն արդարեւ⁴ քահանայապետն վասն նո-
ցունց⁵ կերակրոցն հոգեւորականաց զՄովսիսին⁶ այժմ ընթերցեալ զիրս, լուար:
Վասն որոյ, բեր ահա⁷, տեսցուք զիմրդ զմեզ ուսուցանէ վասն այսորիկ Ահարոնն:
Իսկ ըստ⁸ բոլորում յորում վասն կերակրոց, մաքրից և անմաքրից, տեղի գոլ թուի
ինձ ղնել առաջի ի գործոց առաքելոցն⁹, և եղեալ առաջի զոր յաղագս կտաւոյն
մեծի տեսիլն աստուածայնոյն¹⁰ Պետրոսի վասն Կոռնելիոսի¹¹ և որոց ընդ նմայն եղեալ,
բերէ ի վերայ: Արդ ըստ այսորիկ բառից հաւաստեալ զորս իբրեւ ի կտաւի մեծի
անաւթի¹², որպէս զչորրորտանիս ամենայն և սողունս երկրի և զթռչունս երկնից,
յորս էր որքան ինչ յաւրինաց ճառեալ, մաքուրք և անմաքուրք¹³, և մարդիկ վե-
րաբերին¹⁴: Քանզի այսպէս ընկալեալ Պետրոսի ասաց, զի և ինձ Աստուած եցոյց
"չ զոր"¹⁵, ասէ, խառնակ և պիղծ համարել ի մարդկանէ: Այդ զի¹⁶ ոչ միայն վասն¹⁷
չորրորտանեաց և սողնոց¹⁸ երկրի և թռչնոց¹⁹ երկնից, մաքրից և անմաքրից, ու-
սուցանեն աւրէնքն, այդ²⁰ և վասն ամենայնի առակ՝ հաւաստեալ ի մարդիկ վե-
րաբերեալ՝ զոր յաղագս ջրայնոցն²¹: Քանզի նմանէ, ասէ, արքայութիւն²² երկնից
ուրեղանի արկելոյ ի ծով, և յամենայն ազգէ ձկանց ժողովեալ, որ որպէս լցաւ,
նստեալք ի ծովեզերն ընտրեցին զազնիւն²³ յամանս, իսկ զանպիտականն²⁴ արտաքս
ընկեցին: Այսորիկ այսպէս գովով²⁵, խնդրեցես զբնութիւնս իմն հանճարոյ, հոգե-
թիւնս զազանաց և զջրայնոցն բան, որպէս զի ստուգութիւնս իմն հանճարոյ, հոգե-
ւորականացն քննեալ պատշաճել զմարդկայինս բարոյս տեսեցելոցն յանաւթին կտա-
ւոյ և յուրեանն անկելոց լաւիցն և վատթար ձկանցն: Իսկ և դու զգիրս ընթեռնելով

1. Ընդ Մովսիսի B. - 2. Կերկրոց B. - 3. Ահարոնի արդարեւ B. - 4. Նոցուն B, նոցուն B'. - 5.
2. Մովսիսին B. - 6. Ահայ B. - 7. Իսկ ընդ B, ... ըստ B'. - 8. Առաքելոց B. - 9. Աստուածայնոյն B. -
10. Կոռնելի B, Կոռնելիոսի B'. - 11. 2. որս որպէս անաւթի մեծի B. - 12. Մաքուր A, անմաքուր B. -
13. Ի վերայ B. - 14. Ոչ "չ B. - 15. Այլ զի B. - 16. Վասն in rasura B. - 17. Ի սող... B. - 18. Ի
թռչնոց B. - 19. Այլ B. - 20. Պարտ էր B. - 21. 2. քահանայն A. - 22. Արքայութիւն B.
23. 2. ազնիւն B. - 24. 2. անպիտականն B, ... նստ in rasura B'. - 25. Գովով in rasura sequuntur
vestigia litt. = ինչ reliquis ommissis B.

բազում ուրեք գտցես, ոչ միայն հանրականապէս, այլ և առանձնաբար զոր յազազս անասնոց ոմանց ի մարդիկ վերաբերեալս: Եւ այսպիսի է որպէս զձիս իզամորս եղև, և որ յազազս Հերովդի յաւետարանին գրեալ՝ առաջիք աղուհառն աշխիկ. և ի Մկրտչէն ասացեալ՝ ձեռնդ իմից. նովիմք բանիւ ունի. և ոչխարք իմ ձայնի իմում լռիցեն, և բազումք զան առ ձեզ զգեստոք ոչխարաց և ի ներքոյ եւ զայլք յաւ փշտակաւորք. քանզի մարդիկ ոմանք են և յափշտակաւորք զայլք և քաջին հովուի ոչխարքն: Արդ այսոքիկ զի բնաւին զիւրազոյնք վասն մաքրից և անմաքրից անասնոց իմասցին, համարելի է և զիւրաքանչիւր որ ի զանազանիցն բարոյից մարդկան կամ իմաստուն զու փրկականապէս, որպէս մաքուրն զուով ումեմն, կամ անմաքուր հանդիպի և ոչ փրկականապէս անեալ:

« Locutus est Dominus cum Moise et cum Aaron, ut non solum Moises neque solum Aaron docerent nos quibus animalibus vesceremur. Equidem opinor et in his quiddam eiusmodi ex iis quae sint sub lege Moisen manifestare, quod de hoc scriptura tradiderit. Verum autem Aaron nostrum omnino pontificem, hunc de cibis spiritalibus Moisaicum librum nunc legentes, agnoscimus. Quo circa, agedum, videamus quo pacto nos doceat de istis Aaron.

Et cum omni ex parte de cibis puris et impuris locus extet, videtur mihi eum proponere ex Actis Apostolorum, praebenti illam de linteo magno divi Petri visionem quae ad Cornelium et ad eos, qui cum eo fuerint, referatur. Nunc secundum ista verba quasi in magni linteii vase quadrupedia quadammodo omnia et reptilia terrae et volatilia caeli, in quibus erant pura et impura, de quibuscumque Lex locuta erat, certa fide ad homines transferuntur. Sic enim accipiens Petrus dixit: *Mihi autem, inquit, manifestavit Deus neminem communem neque impurum reputari ex hominibus*. At non solum de quadrupedibus et reptilibus terrae et volatilibus caeli, puris et impuris, legem docere, sed etiam de omnibus quae sint in aquis, quae fas sit manducare et quae sint abominabilia, Evangelii id declarandum parabola est, quae ad homines quae sunt de aquatilibus manifeste refert. Simile enim est, inquit, regnum caelorum reti in mare demisso et ex omni genere pisces colligenti, quod, cum repletum fuerit, qui sedent in litore excellentes in vasibus seponunt, inutiles vero foras eiciunt. Haec cum ita sint, quaesieris naturas belluarum et feritatem bestiarum et aquatiliu significationem, ut exploratam quandam ingenii veritatem et qualitatum vim exquirens, hominum mores moribus piscium bonorum et malorum, qui in linteii vase adparuerunt et in rete inciderunt, aptentur. Sed etiam tu hunc legens librum, multis in locis invenias non solum in universum sed etiam proprie ea quae sint de animantibus quibusdam, ad homines esse translata. Ita quidem se habet illud « *equi qui cupidine in equas furunt* » et quod de Herode scriptum est in Evangelio: *Dicite vulpi illi; et quod a Baptista dictum est: Generationes viperarum. Ita se habet illud: Oves meae vocem meam audiunt; et multi vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces*. Isti igitur omnino quo facilius de puris et de impuris animantibus intelligantur,

considerandum est unumquemque hominum variis moribus praeditorum aut sapientem esse σωτηρίως¹ cum quis purus sit, aut impurum inveniri neque σωτηρίως institutum ».

Bien que l'homélie VIIe ait à ce point un procédé différent, personne ne doutera de son étroite relation avec le commentaire tantôt cité:

Origenis in Lev. Homilia VII, ed. Baehrens, 385-6.

Venit ergo Caesaream, invenit multos hic apud Cornelium congregatos et ait ad eos post multa: « et mihi » inquit « ostendit Deus neminem communem aut immundum dicere hominem »

Quoniam quidem lex etiam de ipsis (quae in aquis sunt) munda esse quaedam et alia designat immunda, nihil in his, ut meis verbis credatur, exposco, nisi testes idoneos dederō. Ipsum vobis Dominum et Salvatorem nostrum Iesum Christum testem horum et auctorem dabo, quomodo pisces homines esse dicantur. « Simile est » inquit « regnum coelorum retiae missae in mare, quae ex omni genere ». Evidenter edocuit eos qui retibus colligi dicuntur pisces, vel bonos homines esse vel malos. Isti sunt, qui secundum Moysen, pisces vel mundi vel immundi nominantur.

Chez Procope (Migne 87, 23-6) les mots d'Origène concernant la vision de Saint Pierre sont remplacés par un passage de St. Cyrille (Migne P. G. 68, pages 916 D, 917 A) *ut in universum . . . de moribus hominum*, tandis que le passage qui suit, dérive certainement du commentaire d'Origène au Lévitique conservé en arménien. Les mots: *Caeterum leges, quae mores hominum concernunt, non solum Mosis sed et Aaroni ponuntur, id est, leges illae respiciunt tum legem cum gratiam, scilicet Christum. Lex litteralem nobis ob oculos ponit sensum; at Christus spiritualiter nobis eam interpretatur*, se rapportent probablement à l'introduction du passage conservé en arménien, ou le précédaient. On trouve ensuite des mots qui servent presque de trait d'union: *Verum Scriptura sacra mille occasiones tradit quibus ostendit mores nostros petitis similitudinibus ab animalibus*. Mais le morceau suivant est étroitement lié avec le trait arménien: *Sic legitur: « Equi, qui furore quodam rapiuntur in equas »: Sic legitur: « Dicite vulpeculae isti »*. *Sic legitur: « Generationes viperarum »* *Aptari huc applicetur huc et illud: « Oves meae vocem meam audiunt »*. (Procopii, *quit et illud: « Lupi rapaces, qui ambulant in vestitu ovium »*. (Procopii, Comm. in Lev. pag. 729; 32-39).

Un autre trait de ce passage est placé après Lev. XI, 9, que nous reproduisons ici dans le texte grec du code Monacensis 358, pages 262^{r-v}, présenté par Baehrens dans les notes à l'homélie VII d'Origène, pages 385-6.

1. Cet adverbe est employé par Origène lui-même *Contra Celsum* 216, 5 éd. Hoetschau.

« Καὶ ταῦτα φάγεσθε ἀπὸ πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασι » ὅτι καὶ ταῦτα εἰς ἀνθρώπων ἡδὴ διαφόρως ἀνάγεται, ἢ τῆς σαγήνης ἐν εὐαγγελίοις ὑποσημαίνει παραβολὴ τῆς βληθείσης εἰς θάλασσαν καὶ ἐκ παντὸς γένους ἰχθύων συναγαγούσης ἐξ ἧς ἐκλέξαντες τὰ καλὰ, τὰ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον.

On observera que ces mots trouvent chez Procope leur place naturelle après le vers 9 du chapitre XI où l'on fait allusion aux animaux aquatiques dont il est permis de se nourrir. Dans le texte arménien, au contraire, comme nous avons déjà dit, cela n'est qu'une partie intégrante du passage tout entier, rapporté après les vers 1, 2. Cela mérite une convenable considération, car comme nous observons dans le passage de St. Cyrille Alexandrin, l'auteur de la chaîne n'aurait pas l'intention de reproduire *frustatim* les passages de chaque auteur singulièrement, mais il paraît plutôt que là où il se propose de laisser de côté quelques parties, il introduise plus avant la suite, en la faisant précéder par les mots *ἵνα σωτηρίῃ* *μετὰ δόξα.

Cela arrive justement en ce cas, où sous ce titre et sans le nom de l'auteur il se suit un autre passage d'Origène rapporté par les catènes grecques.

Cod. arm. A 471

Գազանք . . . յաղագս
որոյ ասէ մարգարէն [h] մեր-
ծեմալ առ իս չարաց ուսեի
զմարմինս իմ. զասմ մոցումց
է և ի յառնելն ի վերայ մեր
մարդկան կենդանոյն կամե-
ցան կլանել զմեզ.

Migne 12, 401

Θηρία . . . περι ὧν
φησιν ὁ Προφήτης « Ἐν τῷ ἐγ-
γίσειν ἐπ' ἐμὲ κακοῦντας τοῦ
φαγεῖν τὰς σάρκας μου, καὶ τὰ
ἔξῃς.

Procop. Comm. Lev. XI, 27

Hoc loco . . . loqui-
tur David dicens: Dum accedunt . . . edere carnes.
Et iterum: Cum homines in nos consurgerent, sane vivos nos deglutissent².

1. Psalm. 26, 2.
2. Psalm. 123, 2.

Les mots « Hoc loco . . . carnes » avaient déjà été revendiqués à Origènes d'après la comparaison avec le texte grec, mais nous voyons dans le texte arménien que les mots suivants aussi se trouvaient dans le passage origénien qui était la source dans la seconde édition de Procope.

Une seule partie du passage d'Origène s'identifie avec le même passage grec rapporté par la « Catena Lipsiensis » comme commentaire du Lévit. XII, 2. Ce passage grec fut collationné par Baehrens d'après les codd. gr. vatic. 747 (fol. 133^v) et 748 (fol. 153^r). Nous remarquons toutefois que le commencement aussi bien que la fin du passage arménien trouvent la preuve de leur authenticité dans l'homélie:

Cod. A, 470; Cod. B, 473

Որդեհիւ

Ի վերայ հասցուք եթե ոչ
թուեցաւ բաւական որ քսու գը-
րոյն արիւնաց աշուպէս զրեալ²
կն կթէ ծնդէ արու. քանզի առ
ընթերք քարշել թուի³ թե⁴
սերմն առիցին մահադասեալ,
քանզի և⁵ ծնցին արու. Այդ⁶
զմտաւ ածեմ մի գուցէ զի մար-
գարէապէս Մարիամ ոչ ի սեր-
մնաւորեմնէ ծնեալ արու. մի
կարծեցի⁷ պիղծ զոյ զծնեալ
զօրկիւն, ասի այս ամենայն
թիւս սերմն առիցի և ծնցի ար-
ու և պիղծ լիցի զեթն ար-
և հաւանական⁸ որ առ այս
առիցէ թե և ոչ կալով առըն-
թեր սերմն առիցին, մարթ է
իմամալ ոչ զոյ պիղծ զՄարիամ,
քանզի ոչ էր կին, այդ¹⁰ տա-
ւալին կոյս. Այդ և¹¹ առ այս
ընդդէմ որ ասիցէ զառաքե-
լական¹² թե յորմամ եկն լը-
րումն ժամանակին, առաքեաց
Աստուած զորդին իւր որ եղի
ի կնոջէ և հմուտ ընդ արի-
նաւ¹². և որ զհին.

1. Որդեհիւ B. - 2. Գրեւ B.
3. Աւել A. - 4. Եթե B. - 5.
6. Մարգարէապէս նա զի և B. - 6.
7. Այդ B. - 7. Կարծեցի B. - 8. Ա-
9. ծնեալն եթե, - 9. Հաւանական -
10. Այդ B. - 11. Այդ - 12.
12. Կարծեցի B.

Comm. arm. versio

Consideremus an satis vi-
sum non fuerit quod secun-
dum Legis librum ita scrip-
tum esset: «mulier si peperit
masculum». Nam (Cat. Lips.
1029, Codd. Vatic. Baehr. 394)
«παρέλκειν δόξει τοῦ «ἐάν σπερ-
ματισθῇ», προτασσόμενον τοῦ
«καὶ τέκνη ἄρσεν». Ἀλλ' ἐφίστη-
μι, μήποτε, ἵνα προφητικῶς ἡ
Μαρία οὐκ ἐκ τοῦ ἐσπερματισθαι
«τεκοῦσα ἄρσεν» μὴ νομισθῇ ἀ-
κάθαρτος εἶναι γεγεννηκυῖα τὸν
Σωτῆρα, εἴρηται ὅλον τοῦτο. Ἐ-
δόνατο δὲ καὶ μὴ προσκειμένου
τοῦ «ἐάν σπερματισθῇ» νοεῖσθαι
μὴ οὕσα ἀκάθαρτος ἡ Μα-
ρία. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἦν γυνή
ἀλλὰ παρθένος. (Armen.):
At et contra istum dixerit
quispiam illud Apostoli: Ubi
venit plenitudo temporis, mi-
sit Deus Filium suum qui
factus est ex muliere et fac-
tus est sub lege et quod sequi-
tur.

Orig., Hom. VIII in Lev.
pag. 394

Primo consideremus secun-
dum historiam si non videtur
quasi ex superfluo additum
«mulier quae conceperit se-
men et peperit masculum»,
quasi possit aliter masculum
parere nisi semine concepto.
Sed non ex superfluo additur.

Sed si nobis aliquis occurrat
argutus et dicat quia Maria
«mulier» in scripturis nomina-
tur, sic enim dicit Apostolus:
ubi autem venit plenitudo
temporum, misit Deus filium
suum, factum ex muliere, fac-
tum sub lege, ut eos qui sub
lege erant, redimeret.

A la page 725 de l'édition de Procope presque rien n'avait été revendi-
qué à Origène par Eisenhofer dans sa très diligente et patiente recherche.
Mais il n'est pas échappé à Baehrens que le trait ὁ θεωρῶν ἐπιτηδεύων
était déjà presupposé dans l'homélie VII d'Origène sur le Lévitique et
il rapporta plus complètement ce passage du code Monacensis. Mais
avec le passage arménien correspondant, nous n'hésitons pas à voir
dans tout le trait qui précède dans la version latine de Procope «et
inde . . . elevationis» (Procope, pag. 725, lignes 1-4) la même source
d'un commentaire d'Origène.

1. LUDWIG EISENHOFER, Procopius von Gaza, Freiburg im Breisgau, 1897, pag. 37.

Origenis
Cod. A 469, Cod. B 450

Ձի տեսութիւն սրբոցն առցեն, յորոշեալ և
զատեալ քան զոր յաղագս տարերց աշխարհիս
և երեւելիաց տեսութիւն. քանզի այսպէս լինմ
զերբուծ մուրիմ՝ զի զերբուծ ուտողաց, բեր
ասացից, փանաչողաց զշինութիւն աշխարհիս և
զմերգործութիւն տարերց, զսկիզբն և զվախման
և սիջակ ժամանակաց՝ և զորս զհի սոցին, զեր-
բուծմ՝ մուրիմ ուտէ՝ որ հայի ի զեղեցկութիւնս
Տեառն, և ի ծնուն մարութիւնս զԱստուած տե-
սամէ. իսկ զերի հասիմ ուտէ, որ առաւելագոյնս
իմէ զործս՝ զործէ.

1. Ա. A. — 2. Եւ զվախման և միջակ ժամանակաց
om. A. — 3. Ձեր ուր է ուտէ A. — 4. Գեղեցկութիւն
B. — 5. Գործ.

Versio ex arm.

Ut speculationem acciperent rerum sanctarum
seiunctam et magis remotam quam speculatio-
nem de mundi elementis et de iis quae appa-
rent. Nam ita intelligo pectusculum oblationis:
pectusculum eorum qui manducant, fer ut di-
cam, qui cognoscant compositionem mundi ele-
mentorumque virtutem, principium et finem et
medietatem temporum et quae haec sequuntur.¹
Pectusculo oblationis vescitur qui pulchritudi-
nem Domini aspicit et puro corde Deum videt.
At armum separationis edit qui quaedam ela-
tiora opera operatur.

1. Sap. Salom. 7, 17-18.

(A suivre)

Procopii
(Migne 87, 725-6; 1-8)

Et inde discerent speculationem (et scien-
tiam) rerum divinarum quae seiuncta et re-
motata est ab scientia rerum mundanarum (Ici
sunt le texte grec d'après le cod. Monacensis, fol.
260v, cfr. Baehrens loco citato 381 adnot.):
«ὁ τὸ γὰρ ἀκούω «τὸ στηθύνιον τοῦ ἀφαιρέματος»,
«στηθύνιον» μὲν φαγόντων τῶν, φέρε εἶπειν, ἐγγω-
κότων «σύστασιν κόσμου καὶ ἐνέργειαν στοιχείων,
ἀρχῆν καὶ τέλος καὶ μεσότητα χρόνων», ἀλλ' οὐκ
«ἀφαιρέματος»· «στηθύνιον» δὲ «ἀφαιρέματος» ὁ
θεωρῶν τὴν τερπνότητα Κυρίου καὶ διὰ τὸ καθά-
ρὸν τῆς καρδίας θεὸν ἐσθίει· τὸν δὲ βραχίονα τοῦ
ἀφαιρέματος ἐσθίει ὁ ἐξαίρετα ἔργα ἐπιτηδεύων.

Origenis Hom. VI in Lev., ed. Baehrens, 381

Etiam si potuero dicere: «ipse enim mihi de-
dit omnium quae sunt, scientiam veram, ut
sciam rationem mundi et virtutem elementor-
um, initium et finem et medietatem tempo-
rum, permutationum vicissitudines et conver-
siones temporum, anni circulos et stellarum
positiones», horum omnium scientia quia ratio-
nabilis est, pectusculi cibus est, sed non «pectus-
culi segregationis». Si autem potuero de Deo
sentire quae magna, quae sancta, quae vera
sunt et secreta, tunc «manducabo pectusculum
segregationis», cum id, quod ab omni creatura
eminet et segregatur, agnovero. Primus ergo
«pectusculum» istud verus pontifex meus «co-
medit». «Quomodo comedit»? «Nemo», inquit,
«novit patrem, nisi filius» etc.

Prof. Almo Zanolli

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԿԱԶՄԱԻՈՐՈՒՄԸ

ՎԵՆԵՏԿԵԱՆ ՆԿԱՐՁՈՒԹԻՒՆԸ

(Շար. տես «Բազմավեպ» 1932, էջ 169)

Չորսհարիւրի վերջերը, երբ իտալիոյ
միւս զաւառները արուեստօրէն ծաղկած
էին արդէն, վենետիկ դեռ զօթականու-
թեան մէջ կը տատանէր:

Ուսուցիչայէն վերջապէս կը հասնի ճեն-
թիլէ տա ֆապրիանոյի ուժեղ և վստահ
գծազրուիւնը ու Բիէրոյ տէլլա Ֆրան-
չեսայի գոյնը. Բատուայէն՝ Մանթենայի
ռամանթիւն և գծազրական հմայքը: Վե-
նետիկ, ասոնց ազդեցութեան տակ կը
սկսի հետզհետէ արթննալ ու Պելլիւրիներու
և Մանթենայի փոխադարձ յարաբերու-
թիւններով կերտել աշխարհի յարգանք
պատրաստող իր հսկայ ապագան, ձեւի
զաղափարական գեղեցկութեան ծարաւով
որ յետոյ պիտի յատկանշէր հիւնդարիւրը,
դարձ իտալիոյ մեծութեան, հարստութեան
ու գեղեցկութեան՝ որուն մէջ տիրողն էր
զգայարանքը:

Տոժերու հանրապետութիւնը հասած էր
այս շրջանին իր պետական փայլուն կա-
րողութեան, վաճառականական հարստու-
թեան և արուեստի կախարդանքին: Ու այդ
թուականէն սկսեալ, վենետիկ ու առհա-
սարակ բոլոր իտալիան նկատուեցաւ ա-
րուեստի բացարձակ հայրենիքը: Արտա-
սահմանեան բոլոր մեծ ու փոքր արուես-
տագէտներու յաւիտենական փափաքն և
զաւ ուխտատեղիի մը սրբութեամբ այցե-
լել արուեստ — իտալիան արուեստի իտա-
լականութեամբ մկրտուելու համար:

Սակայն, վենետիկեան նկարչութիւնը
յատկանշուած՝ ու աշխարհի գեղագիտա-
կան կրթարանը նկատուած էր ճերմիկի

Պելլիւրի երեք աշակերտներով (Ճիորանե,
երեցն փարմա և Թիցիանոյ), որոնց վըր-
ձինն տակ վենետիկեան նկարչութիւնը կը

ՓԱՌԼՈՅ ՎԵՐՈՆԵՅԷ - Վենետիկ
ծովու և ցամաքի զանաւոր կը ստանայ
(ի վենետիկ, Դքսական պալատ)